

PRIPADNICI RIMSKIH CARSKIH RATNIH MORNARICA U SALONI

Ivan MATIJEVIĆ
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
Split, Hrvatska

UDK: 359 : 726.82(497.5 Solin)
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/mzvktzqz9>
Pregledni rad
Prihvaćeno: 3. svibnja 2019.

Autor obrađuje deset natpisa iz Salone koji su pripadali aktivnim i isluženim vojnicima ravenatske i mizenatske carske ratne mornarice. Diploma mornaričkog centuriona datira u 71. godinu, nadgrobni natpis jednog mornara u drugu polovicu 1. stoljeća, ulomak natpisa između 1. i 3. stoljeća, a ostalih sedam nadgrobnih natpisa pripada kasnom principatu. Natpisi se sagledavaju u kontekstu važnosti luke u Saloni i jačanja njezine vojne posade u kasnom principatu.

Ključne riječi: Jadran, Salona, luka, ratna mornarica, liburna, kvadrirema, *optio*, veteran, natpis.

RIMSKE CARSKO RATNE MORNARICE IZ DOBA PRINCIPATA

August je oblikovao stalnu ratnu mornaricu s dva glavna sjedišta, u Raveni (*classis Ravennis*) i Mizenu (*classis Miseni*),¹ koje su najvjerojatnije tek u Domicijanovo doba dobile epitet *praetoria*.² Ravena i Mizenum očito su odabrani zbog sigurnosti svojih velikih luka, a ne iz strateških razloga.³ Pretpostavlja se da su mornarice brojale između 15 i 20 tisuća pripadnika te 75 do 100 plovila od čega je najviše bilo trirema,⁴ a prema drugom mišljenju imale su između 40 i 45

¹ Lawrence KEPPIE, *The making of the Roman army: from Republic to Empire*, London, 1998., 157; Dennis B. SADDINGTON, *Classes. The Evolution of the Roman Imperial Fleets, A Companion to the Roman Army* (ur. P. Erdkamp), Blackwell Publishing, 2007., 209; Michael PITASSI, *The roman navy. Ships, men and warfare 350 BC – AD 475*, Seaforth publishing, 2012., 45 – 46. Osim dviju italskih flota postojale su i one u provincijama: *classis Germanica, classis Britannica, classis Pannonica, classis Moesica, classis Syriaca i classis Alexandrina*; Denis B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 213 – 215; Boris RANKOV, *Military forces, The Cambridge history of Greek and Roman warfare, volume II, Rome from the late Republic to the late Empire* (ur. P. Sabin – H. van Wees – M. Whitby), Cambridge University Press, 2007., 56 – 57.

² Yann Le BOHEC, *The Imperial Roman Army*, London – New York, 2001., 29. Neki autori drže da su pridjev *praetoria* dobile od Vespazijana, v. Chester G. STARR, *The Roman Imperial Navy 31. B. C. – A. D. 324*, Cornell University press, 1941., 71; B. RANKOV, *Military forces*, 2007., 57.

³ B. RANKOV, *Military forces*, 2007., 56.

⁴ Lawrence KEPPIE, *The army and the navy, The Cambridge ancient history, second edition, X: The Augustan Empire*, 43. B. C. – A. D. 69. (ur. A. K. Bowmann – E. Champlin – A. Lintott), Cambridge University Press, London, 2006., 383.

tisuća pripadnika.⁵ Teško je definirati ukupan broj ljudi koji se određivao prema tome što su 68. i 69. godine Neron i njegovi nasljednici od pripadnika obiju mornarica ustrojili tri legije ukupne snage između 15 i 18 tisuća vojnika.⁶ Čini se da je brodovlje smješteno u Mizenu kontroliralo zapadni Mediteran s afričkom i egipatskom obalom te dijelovima Atlantika, a brodovlje iz Ravene nadgledalo je Jadransko i Jonsko more, Egej i vode istočnog Mediterana.⁷ Potvrđeno je postojanje mornaričkih odjeljenja u Mauretaniji, Cagliariju na Sardiniji, Aleriji na Korzici, Ostiji, Portu, Ankoni, Brindiziju, Pireju, Korintu, Peloponezu i Siriji.⁸ Djelokruzi njihovih djelovanja očito nisu bili striktno odijeljeni jer se natpise aktivnih pripadnika obiju mornarica katkada nalazi u istoj luci, što pokazuje primjer Civitavecchije (*Centumcellae*) i Pireja.⁹ Povremeno su odjeljenja ravenatske mornarice djelovala kao potpora mizenatskoj mornarici, posebice tijekom 3. stoljeća.¹⁰ Jedinstvo Carstva počivalo je na kontroli Mediteranskog bazena kao osnove rimskog gospodarstva. Mornarice su omogućavale lokaliziranje eventualnih ustanaka i carevima zadržavale mogućnost bijega ako Italija bude izgubljena. Odanost mornarice bila je iznimno važna u svakoj većoj krizi tijekom prva dva stoljeća principata, dok je u političkoj povijesti Carstva njezina uloga bila sporedna, ali ipak značajna.¹¹

⁵ Y. Le BOHEC, *The Imperial Roman Army*, 2001., 29.

⁶ D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 209.

⁷ L. KEPPIE, *The army and the navy*, 2006., 383; M. PITASSI, *The roman navy. Ships, men and warfare 350 BC – AD 475*, 2012., 45 – 46.

⁸ M. PITASSI, *The roman navy*, 2012., 98 – 99.

⁹ Artur BETZ, *Die leuchtturm und Flottenstation Saloniae*, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 35, Wien, 1943., 134 – 137.

¹⁰ M. PITASSI, *The roman navy*, 2012., 99. O mornaricama, njihovim zadaćama i mjestima smještaja njihovih veksilacija u domaćoj literaturi v. Anamarija KURILIĆ, *Roman naval bases at the Eastern Adriatic*, *Histria Antiqua*, 21, Pula, 2012., 113 – 115.

¹¹ C. G. STARR, *The Roman Imperial Navy*, 1941., 179 – 180. Možda bi se mogle povući usporedbe između načina na koji je car August osmislio djelovanje rimskih ratnih mornarica i načina na koji su definirani strateški ciljevi američkih pomorskih snaga za 21. stoljeće. Naime, Sjedinjene Američke Države dizajnirale su jedinstvenu pomorsku strategiju za svoju Ratnu mornaricu, Marinski korpus i Obalnu stražu u dokumentu *A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower* iz 2007. Temelji se na šest strateških imperativa. To su razmjještanje pomorskih snaga na istaknutim položajima u svijetu kako bi se ograničili regionalni sukobi, odvratanje velikih sila od rata, pobjeđivanje u ratu u slučaju neuspješnog odvratanja, razmjještanje pomorskih snaga diljem svijeta kako bi se stvorila dubinska obrana, održavanje suradničkih odnosa s međunarodnim partnerima i sprječavanje ili eliminacija regionalnih sukoba prije nego što postanu prijatna međunarodnom sustavu. Moglo bi se reći kako navedene strateške smjernice nisu novost u 21. stoljeću jer ih se može prepoznati u velikoj strategiji cara Augusta kojom se trebala održati rimska hegemonija i proširiti granice Carstva. Rim je u ostvarivanju strateških ciljeva upotrebljavao pomorske snage na način sličan onome kako to danas radi Washington. Detaljnije o usporedbi američkog projiciranja pomorske

Usporedbom činova i plaća navedenih na natpisima zaključuje se da je mornarica bila hijerarhijski organizirana vrlo slično kopnenoj vojsci.¹² Mornari su na natpisima oslovljavani kao *milites* i čini se da nije postojala razlika između veslača i mornara. Potvrđeni su *tesserarii*, *sub-optiones* i *optiones*, zatim *signiferi* i *vexillarii*, ali i vojnici sa specifičnim zaduženjima. Takvi su bili *celeustae* ili *pausarii* koji su oglašavali vrijeme stanke za veslače ili *gubernatores*, odnosno kormilari.¹³ Svi su pripadnici obiju pretorijanskih ratnih mornarica (*classis Ravennis* i *classis Miseni*) neovisno o položaju i funkciji služili jednako dugo – 26 godina, a prema tekstu jedne diplome samo je između 206. i 208. godine služba podignuta na 28 godina iz razloga koji nije potpuno jasan. Mornari se nisu razlikovali od vojnika pomoćnih postrojbi po uvjetima službe¹⁴ nakon čijeg su završetka također primali diplomu kao jamstvo stečenih prava, odnosno stjecanje civiteta za sebe i svoju obitelj te pravo ozakonjenja postojeće veze sa ženom.¹⁵ Primatelji diploma nisu bili samo obični mornari nego i trijerarsi koji su također imali peregrinski status.¹⁶ Klasijariji su bili sposobni boriti se protiv pješačkih postrojbi, što primjerice pokazuje događaj iz 24. godine kada su u južnoj Italiji skršili pobunu robova i podatak da su nakon Neronove smrti 68. godine od mornara ustrojene legije Prva i Druga *Adiutrix*. Neki pripadnici germanske mornarice poslani su na čuvanje carskih rezidencija u Italiji, brodovima su prevozili kamen za podizanje foruma u Ksantenu te sudjelovali u radu kamenoloma u Donjoj Germaniji.

snage u svijetu danas i rimske u Mediteranu prije dvije tisuće godina v. Jeff DARGAVEL, *Nusquam Novus Sub Sol Solis: Analyzing the Similarities between A Cooperative Strategy for 21st century Seapower and Roman Imperial Maritime Strategy*, *Canadian Military Journal*, 15, no. 4, Kingston, Autumn 2015., 40 – 47.

¹² Michel REDDÉ, *Les Marins, Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit* (ur. G. Alföldy – B. Dobson – W. Eck), Stuttgart, 2000., 182 – 183; v. i Werner ECK, Hans LIEB, Ein diplom für die classis Ravennas vom 22. november 206, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 96, Bonn, 1993., 79 – 88.

¹³ B. RANKOV, *Military forces*, 2007., 57. Imenica *miles* zamjenjivala se imenicom *classicus* kada je bilo potrebno razlikovati pomorske od kopnenih snaga. Ovaj izraz prvi se puta javlja na diplomu iz Domicijanovog vremena. Čini se da pisani izvori prednost daju obliku *classarius*, v. D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 212.

¹⁴ M. REDDÉ, *Les Marins*, 2000., 182 – 183; B. RANKOV, *Military forces*, 2007., 57, za diplomu v. W. ECK, H. LIEB, Ein diplom für die classis Ravennas, 1993.

¹⁵ Sara E. PHANG, *The Marriage of Roman Soldiers (13 BC-AD 235): Law and Family in the Imperial Army*, Boston, 2001., 80 – 82.

¹⁶ Car Klaudije donio je odluku o dodjeljivanju diploma časno otpuštenim pripadnicima ratnih mornarica i pomoćnih postrojbi. Dobivena prava za svakog pojedinog vojnika zapisana su na brončanom diptihu koji je zapečaćen, sadržavao je imena i pečate sedmorice svjedoka, te pohranjen u Rimu dok je kopija dodijeljena vojniku, v. D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 212. Općenito o diplomama iz domaće literature v. primjerice Dino DEMICHELI, *Salonitani extra fines Dalmatiae* (I). Svjedoci podrijetlom iz Salone na vojničkim diplomama, *Tusculum*, 5, Solin, 2012., 48 – 49.

Mornarica je gradila ceste, sredinom 2. stoljeća pod vodstvom inženjera iz legije Treća *Augusta* probijali su tunnel kroz brdo u Mauretaniji Cezarijanskoj, a dijelovi britanske mornarice pomagali su u izgradnji Hadrijanova zida.¹⁷

Zapovjednici italjskih mornarica (*praefecti*) bili su vitezovi, a od flavijevskog doba zapovjedništvo su mogli postići samo oni koji su prošli viteške milicije. Hijerarhijski su nakon njih slijedili navarsi, trijerarsi i centurioni. Navarh je zapovijedao odjeljenjem flote u čemu je imao pomoć beneficijarija. Trijerarh je zapovijedao jednim plovilom neovisno o njegovoj veličini. Neki trijerarsi promovirani su u navarhe, a postoji i potvrda o napredovanju u legijski primipilat.¹⁸ Posade jednog broda su, neovisno o njegovoj veličini, smatrane centurijama,¹⁹ zapovijedao im je centurion koji po svojem statusu nije bio jednak legijskim centurionima.²⁰

AKTIVNI PRIPADNICI ITALJSKIH RATNIH MORNARICA U SALONI

Iz Salone potječe šest epigrafskih potvrda aktivnih pripadnika i četiri potvrde veterana iz rimskih carskih ratnih mornarica.²¹ Iz drugih mjesta na dalmatinskoj istočnoj obali Jadrana potječu još tri natpisa aktivnih pripadnika ratnih mornarica.²²

¹⁷ Denis B. SADDINGTON, Problems in the nomenclature of the personnel and the question of marines in the roman fleets, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 52, London, 2009., 127 – 132.

¹⁸ D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 210; B. RANKOV, *Military forces*, 2007., 57.

¹⁹ M. REDDÉ, *Les Marins*, 2000., 180; D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 211.

²⁰ C. G. STARR, *The Roman Imperial Navy*, 1941., 57.

²¹ Mornarice su spomenute na još dva salonitanska natpisa koji sadržavaju slijed službi dvojice vitezova te u ovome radu nisu uzeta u obzir. Prvi je izuzet jer najvjerojatnije uopće ne spominje ravenatsku ili mizenatsku ratnu mornaricu, a drugi jer se izvršavanje na njemu zabilježene spomenute službe ne može vezati za Salonu. Natpis *CIL* 3, 8716 (*EDH* HD054215) spominje Lucija Valerija [---] koji je nakon dviju viteških milicija bio *praefectus classis* [---]. Natpisu nedostaje desna strana pa je teško reći kojom je mornaricom zapovijedao, ali kako je ovaj vitez prethodnom službom bio vezan uz rajnski prostor u obzir bi mogle doći upravo britanska ili germanska ratna mornarica, detaljnije o ovoj službi u njegovoj karijeri v. Ivan MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone iz doba principata* (doktorska disertacija), Zadar, 2015., 191. Glasoviti natpis Lucija Artorija Kasta (*CIL* 3, 12813; *EDH* HD053700) iz Pituntija pokazuje da je njegova prva viteška služba bila *praepositus classis Misenatium*. Teško je točno kazati koju je odgovornost nosila ova prepozitura – možda se radilo o zapovjedništvu nad jednim mornaričkim odjeljenjem ili o funkciji koja je podrazumijevala izvršavanje nekih specijalnih zadaća. Detaljnije o ovoj njegovoj službi v. Željko MILETIĆ, Lucius Artorius Castus i Liburnia, *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Podstrani 30. ožujka do 2. travnja 2012* (ur. N. Cambi – J. Matthews), Split, 2014., 115.

²² Iz sredine 1. stoljeća je stela (*EDH* HD004919) centuriona Likeja na liburni Lukusti, pronađena na Puntinu Križa nedaleko od antičkog Apsora na otoku Cresu gdje je, imajući na umu stratešku

Nadgrobní natpis vojnika Diofanta²³ zbog izostajanja formule *Dis Manibus* i upotrebe završne formule *hic situs* datira u 1. stoljeće.²⁴ Vjerojatno bi se datacija mogla ograničiti na drugu polovicu 1. stoljeća jer su u to vrijeme pripadnici mornarica još uvijek mogli zadržati svoje izvorno ime.²⁵ Tijekom 1. stoljeća u mornarici su, kao i u pomoćnim jedinicama, služili peregrini koji od Hadrijanova vremena polako ustupaju mjesto vojnicima s civitetom.²⁶ Diofant, Aleksandrov sin, najvjerojatnije potječe iz grekofonskih provincija na Istoku gdje su oba imena posebno česta. Ovo je jedina potvrda imena Diofant u Dalmaciji.²⁷ Umro je u dobi od 38 godina nakon 18 godina aktivne vojne službe. Nepoznato je kojoj je od dviju italskih mornarica pripadao, ali piše da je bio član posade liburne imena *Murena*. Liburna je bila laki ratni brod male veličine i mogla je imati između 30 i 60 vesala raspoređenih u dva reda. Upotrebljavana je za izviđanje, pratnju transportnih plovila, a liburne najvećih dimenzija mogle su na palubi smjestiti 20 ljudi s dva konja.²⁸ Inačica od 50 vesala imala je jednako toliko veslača plus četiri časnika, mornara, pješaka i šestoricu strijelaca, a ona od 60 vesala imala je jednak broj časnika, šestoricu mornara i strijelaca te desetoricu pješaka.²⁹

važnost ovoga mjesta, morala biti pomorska baza ratne mornarice. Otok Murter također je imao veliku važnost u smislu plovidbenih koridora. Nedaleko od Gradine gdje je bio antički Kolent nađen je oštećen natpis aktivnog vojnika (*EDH HD034595*) koji je mogao biti mornar, ali isto tako i augzilijar ili legionar. Nadgrobní natpis iz druge polovice 2. ili prve polovice 3. stoljeća spominje rimskog građanina koji je bio gubernator na kvadriremi *Fortuni*. Vjerojatno potječe iz Jadera u kojemu je zbog važnosti plovidbe Pašmanskim i Zadarskim kanalom također moglo biti stacionirano jedno odjeljenje carske ratne mornarice. Detaljnije o ovim natpisima, uključujući i prikaz natpisa aktivnih mornara iz Salone v. A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117 – 119.

²³ Natpis je otkriven u Saloni. Nisam ga uspio pronaći u Arheološkom muzeju u Splitu. U cijelosti je sačuvan, izuzev oštećenja slova *L* na kraju 1. retka. Riječi u 3., 4. i 5. retku odvojene su znakovima interpunkcije. Natpis glasi: *{I}Diop(h)antus A[l]e/xandri f(ilius) / d(e) liburna Mur/ena vixit an(n)o/s XXXVIII militavi/t an(n)os XVI / h(ic) s(itus)*. Za osnovnu literaturu v. *CIL* 3, 2034; *EDH HD054811*; I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 590, kat. br. 189.

²⁴ Géza ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969., 28. Na drugim mjestima spomenik se datira između početka flavijevskog doba i sredine 2. stoljeća, v. *EDH HD054811*; A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117.

²⁵ Dino DEMICHEL, *Dalmatians in the Roman Imperial Fleets*, *Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies*, Ruse, 2012., 392.

²⁶ A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 136.

²⁷ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 146, 189; A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 119.

²⁸ Michael PITASSI, *Roman warships*, The Boydell Press, 2011., 178; M. PITASSI, *The roman navy*, 2012., 40 – 41.

²⁹ Michael PITASSI, *The navies of Rome*, The Boydell Press, 2009., 320.

Služba aktivnog pripadnika mizenatske mornarice Julija Marcijana³⁰ datira u kasni principat zbog njegova dvočlanog imenskog obrasca bez prenomena.³¹ On je postavio nadgrobni natpis svojoj tridesetogodišnjoj supruzi Juliji Krescentini i osmogodišnjoj kćeri Juliji Marciji. Gentilicij *Iulius* izrazito je čest u Saloni i njezinoj okolici tijekom ovoga vremena, a nose ga doseljenici ili potomci starih salonitanskih Julijevaca.³² Kognomen *Marcianus* u Dalmaciji je zastupljen gotovo isključivo tijekom kasnog principata,³³ a kognomen *Crescentinus* samo u kasnom principatu.³⁴ Nije isključeno njegovo dalmatinsko porijeklo.³⁵ Marcijan je komemorator zbog čega sebe nije „stavio u prvi plan“ pa zato natpis ne sadržava više podataka o njegovoj vojnoj službi.

Ime mizenatske ratne mornarice na ulomku stele (Sl. 1) vojnika [Cereleja] Muzeja³⁶ prati pridjev *Antoniniana* koji je dobila u doba cara Karakale ili Heliogabala, dakle između 212. i 222. godine,³⁷ prema čemu natpis datira

³⁰ Natpis je otkriven u Saloni. Nisam ga uspio pronaći u Arheološkom muzeju u Splitu. U cijelosti je sačuvan. Ligature su u 2. retku (*NE*), 3. retku (*NN*), 4. retku (*ET, AE*), 5. retku (dvaput *AE*), 6. retku (*NT, ME, NN*), 7. retku (*IL, MA*), 8. retku (*TE*), 9. retku (*AE*). Riječi u 1., 2., 8., 9. i 10. retku odvojene su znakovima interpunkcije. Natpis glasi: *D(is) M(anibus) s(acrum) / Iul(iae) Cre<s>centin(a)e / coniugi ann(or)um / XXX et Iuliae Ma^rciae filiae / pientissim(a)e ann(or)um VIII a Iulio Marciano / milite class(is) / praet(oriae) Misena/^otium d(atum)(?) d(e)d(icatum)(?)*. Za osnovnu literaturu v. *CIL* 3, 2036; *EDH* HD054814; Ivan MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 593, kat. br. 192.

³¹ Takvu dataciju podupire i podatak prema kojemu su sve dalmatinske epigrafske potvrde gentilicija *Marcianus* iz vremena kasnog principata, v. G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 27, 238. Na drugim mjestima spomenik se datira između 150. i 250. godine, v. *EDH* HD054814; A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117.

³² G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 32 – 36.

³³ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 238.

³⁴ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 182. U Blagaju na teritoriju Mezeja koji su još od 1. stoljeća providali novake za mizenatsku mornaricu (Ivo BOJANOVSKI, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga 66, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 6, Sarajevo, 1988., 266 – 271), pronađen je natpis s imenom Julije Marcijane (*EDH* HD033757). Istovjetnost imena možda upućuje na njihovo srodstvo i eventualno Marcijanovo mezejsko porijeklo.

³⁵ D. DEMICHEL, *Dalmatinas in the Roman Imperial Fleets*, 2012., 394, bilj. 23.

³⁶ Stela je nađena u Paraćima sjeverozapadno od amfiteatra u Saloni. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (inv. br. A-3149). Napravljena je od vapnenca. Dimenzije su: vis. 0,18 m; šir. 0,20 m; deb. 0,05 m. Sačuvan je gornji desni kut stele. Natpisno polje omeđeno je jednostavno uklesanim okvirom. Posljednja slova 4., 5., 6. i 7. retka uklesana s između natpisnog polja i ruba stele. Natpis glasi: *[D(is)] M(anibus) // [Ca]erelleo / Museo mil(iti) / c{t=l}as(sis) praeto^r[ri]ae Antoni(ni)a/[nae] Misenati/[um] IIII(quadriremi) Vene/[re Vi]ctori/[a ---] Care/[laus(?) ---]*. Za osnovnu literaturu v. Frane BULIĆ, *Iscrizioni inedite, Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 26, Split, 1903., 192, br. 3149; *AE* 1904, 171; *EDH* HD033462; također i I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 594, kat. br. 193.

³⁷ A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 134 – 137. Na drugim mjestima spomenik se datira u prvu polovicu 3. stoljeća, v. *EDH* HD033462; A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117.

nakon toga vremena odnosno između kraja severske dinastije i kraja 3. stoljeća. Gentilicij *Caerelleus* rasprostranjen je u sjevernoj Italiji i Africi, u Dalmaciji je riječ o Italicima koji su epigrafski potvrđeni još dva puta u ranom i dva puta u kasnom principatu.³⁸ Kognomen *Museus* u provinciji je poznat na još jednom natpisu iz Dalmacije iz ranog principata.³⁹ Moglo bi se reći da je [Ce]relej Muzej bio italiskog ili istočnjačkog porijekla.⁴⁰ Stela je oštećena u donjem desnom kutu zbog čega je na tom dijelu stradao dio teksta. Slova [---] *CTORI* u 7. retku mogla bi biti ostatak kognomena muške ili ženske osobe. U obzir mogu doći *Victor* odnosno *Victoria* ili neka od njihovih izvedenica koje su obilato potvrđene u Saloni tijekom kasnog principata.⁴¹ Slova *CARE*[---] u 8. retku mogla bi biti početni dio kognomena *Carelaus* koji je također, ali samo jednom, potvrđen u Saloni.⁴²

Muzej je, kao i Julije Marcijan, oslovljen imenicom *miles* što je bio uobičajen izraz za pripadnike flote, a kasnije je zamijenjen izrazom *classicus*, posebice u kontekstima u kojima je bilo važno razlikovati kopnene vojnike od onih koji su služili na brodovima.⁴³ Muzej je služio na kvadriremi Veneri. Kvadrireme su bile vrlo učinkovita plovila i u službi barem do sredine 3. stoljeća te su zajedno s liburnama i triremama bile glavna plovila rimskih mornarica.⁴⁴ Najvjerojatnije je riječ o biremi s dva veslača na jednom veslu što daje ukupan broj od 160 veslača kojima treba dodati 17 časnika i nižih časnika, 10 mornara, 20 pješaka, šestoricu strijelaca i dvojicu balistarija.⁴⁵ Bilo je uobičajeno da mornari navode ime broda na kojemu služe, što je posebno često od 2. stoljeća,⁴⁶ a redovito je riječ o imenima božanstava i personifikacija.⁴⁷ Rankov navodi kako su poznata imena za 88 plovila iz mizenatske ratne mornarice od čega su 52 trireme i 15 liburna, a za ravenatsku ratnu mornaricu otprilike je dvostruko manje imena što sugerira da je bila dvostruko manja od mizenatske flote.⁴⁸

³⁸ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 68.

³⁹ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 249.

⁴⁰ Možda treba isključiti mogućnost istočnjačkog porijekla, v. A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 119.

⁴¹ *Victoricus, Victorinianus, Victorinus*, v. G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 326 – 328.

⁴² G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 171. Klesarska pogreška učinjena je u 4. retku pa je možda ovdje ponovljena prema čemu bi se moglo raditi o gentiliciju *Caerelleus*.

⁴³ D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 212; v. i M. REDDÉ, *Les Marins*, 2000., 180.

⁴⁴ M. PITASSI, *Roman warships*, 2011., 179; M. PITASSI, *The roman navy.*, 2012., 40 – 41.

⁴⁵ M. PITASSI, *The navies of Rome*, 2009., 321.

⁴⁶ M. REDDÉ, *Les Marins*, 2000., 180; D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 211.

⁴⁷ L. KEPPIE, *The army and the navy*, 2006., 383; D. B. SADDINGTON, *Classes*, 2007., 202.

⁴⁸ B. RANKOV, *Military forces*, 2007., 57.

Ulomak stele (Sl. 2) opciona mizenatske mornarice Flavija Defenzora⁴⁹ zbog upotrebe dvočlanog imenskog obrasca bez prenomena datira u kasni principat.⁵⁰ Izričito je naveo da je rodom Britanac.⁵¹ Natpis je oštećen u donjoj polovici zbog čega su djelomično sačuvani podatci o godinama njegove službe i života. Unatoč tomu, može se reći da je umro nakon najmanje 10 godina u mornarici i dobi od 30 godina.

Stela (Sl. 3) opciona ravenatske mornarice Gaja Elija Cenzorina⁵² može se datirati u kasni principat zbog gentilicija *Aelius* i upotrebe izraza *vixit annos*.⁵³ Cenzorinov natpis kaže da je rodom bio iz Panonije (*natione Pannonico*) čiji su novaci nakon onih iz Dalmacije dominirali u ovoj mornarici.⁵⁴ Građansko

⁴⁹ Stela je nađena u Saloni. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (inv. br. A-5623). Napravljena je od vapnenca. Dimenzije su: vis. 0,32 m; šir. 0,29 m; deb. 0,06 m. Sačuvan je gornji desni kut stele. U gornjem dijelu je friz u čijoj je sredini cvjetna čaška iz koje se prema desno izvija listolika stabljika. Riječi su odvojene trokutastim znakovima interpunkcije. Natpis glasi: *[D(is)] M(anibus) / [Fl]avio Defen/[so]ri optioni / [cl]ass(is) praet(oriae) Mi/[sen]atium nati/[one Bri]tto st(i)p(endiorum) X / [vixit] ann(orum) X[XX(?)]* / [---]. Za osnovnu literaturu v. Branimir Gabričević, Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63-64, Split, 1969., 221 – 222, br. 1; *EDH* HD034091; također i I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 592, kat. br. 191.

⁵⁰ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 27. Na drugim mjestima spomenik se datira u prvu polovicu 2. stoljeća, v. *EDH* HD034091; A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117.

⁵¹ Koliko mi je poznato, nakon pregledavanja hajdelberške baze natpisa (*EDH*) i Starrove knjige, ovo je jedina epigrafska potvrda pripadnika neke carske ratne mornarice koji je bio rodom iz Britanije.

⁵² Stela je nađena u Klisu. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (inv. br. A-2719). Napravljena je od vapnenca. Dimenzije su: vis. 0,51 m; šir. 0,46 m; deb. 0,06 m. Gornji dio stele ukrašen je trokutastim pseudozabatom s kosim stranicama naglašenima jednostavnom „S“ profilacijom. U sredini je trolisna rozeta od koje se prema kutovima pseudozabata izvija po jedna palmeta. Po jedna palmeta ukrašava i trokutaste pseudoakroterije sa strana. Ispod je natpisno polje omeđeno jednostavnom „S“ profilacijom. Između natpisnog polja i ruba stele odnosno pseudozabata smješten je ukras od uske prepletene trake. Donji dio stele je odlomljen. Riječi su odvojene trokutastim znakovima interpunkcije. Natpis glasi: *D(is) M(anibus) / C(aio) Aelio Censorin(o) / optioni cl(assis) pr(aetoriae) Ra(vennatis) / natione Panno(nico) / vix(it) an(nos) XLI / militav(it) an(nos) XXI / [---]* I. Za osnovnu literaturu v. Frane BULIĆ, *Iscrizioni inedite-Ager Salontanus* (Klis, Clissa), *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 22, Split, 1899., 178, br. 2719; *CIL* 3, 14691; *EDH* HD056729; također i I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 591, kat. br. 190.

⁵³ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 43 – 44. Na drugim mjestima spomenik se datira između 130. i 200. godine, v. *EDH* HD056729; A. KURILIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117.

⁵⁴ Alka DOMIĆ KUNIĆ, *Classis praetoria Misensium* s posebnim obzirom na mornare podrijetlom iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 28-29, Zagreb, 1996., 56. Statistička obrada pokazuje da su u ravenatskoj mornarici između 71. i 211. godine nakon Dalmatinaca (24 puta) najzastupljeniji bili upravo Panonci (osam puta), v. C. G. STARR, *The Roman Imperial Navy*, 1941., 75. Za vrlo detaljan prikaz epigrafskih izvora koji spominju pripadnike ravenatske mornarice porijeklom iz Panonije v. Ionuț ACRUDOAE, *Militaries from Pannonia in the Imperial*

je pravo dobio od cara Hadrijana ili Antonina Pija, ili je bio sin vojnika koji je od ovih careva primio civitet.⁵⁵ Umro je u 41. godini života nakon 21 godine službe. Cenzorin i Defenzor su zbog svoga položaja (*optio*) primali dvostruko veću plaću od običnog vojnika.⁵⁶ Centurion je najvjerojatnije zapovijedao grupom vojnika podijeljenoj na nekoliko brodova, a zapovjedništvo nad manjim grupama od možda 20 – 30 vojnika imao je njegov *optio* i eventualno *suboptio*,⁵⁷ a nije isključena mogućnost opcionova samostalnog zapovjedništva nad manjim brodom.⁵⁸

Ulomak stele (Sl. 4) spominjao je pripadnika neke ratne mornarice⁵⁹ koji je umro u dobi od 32 godine nakon 12 godina vojne službe. Natpis je zanimljiv zbog sadržaja 4. retka gdje je titula zapovjednika mornarice (*[---pra]ef(ectus) class(is)*) koji nije mogao biti komemorator, drži Betz, i kaže kako je vjerojatnije riječ o genitivnom obliku (*praefecti classis*) analogno jednom natpisu iz Karnuntuma.⁶⁰ Natpis nema dovoljno databilnih elemenata pa ga treba smjestiti u vrijeme od 1. do 3. stoljeća, iako bi se prema obliku slova i vrsti spomenika moglo reći da pripada kasnom principatu.

fleet at Misenum and Ravenna (First-Third centuries AD). Prosopographical aspects, *Studia Antiqua et Archaeologica*, 18, Iași, 2012., 143 – 158; Lloyd HOPKINS, *Fleets and Manpower on Land and Sea: the Italian classes and the Roman Empire 31 BC – AD 193*, University of Oxford, 2014., 61 – 70. Dostupno na: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:29293574-956c-4cb9-b0fd-897dfcccb79f> (21. siječnja 2019.)

⁵⁵ I. ACRUDOAE, *Militaries from Pannonia*, 2012., 144.

⁵⁶ M. REDDÉ, *Les Marins*, 2000., 183.

⁵⁷ Jasper OORTHUIJS, *Marines and Mariners in the Roman Imperial Fleets, The Impact of the Roman Army (200 BC – AD 476) Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*, Proceedings of the Sixth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, 200 B.C. – A.D. 476), Capri, march 29 – april 2, 2005 (ur. L. de Blois – E. Lo Cascio), Leiden – Boston, 2007., 179.

⁵⁸ M. PITASSI, *The roman navy*, 2012., 59.

⁵⁹ Ulomak stele nađen je na lokalitetu 16 sarkofaga istočno od ceterijalne bazilike na Kapljuču. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (inv. br. A-4203). Napravljen je od vapnenca. Dimenzije su: vis. 0,19 m; šir. 0,16 m; deb. 0,06 m. Sačuvan je ulomak desne strane stele s ostatkom natpisnog polja omeđenog jednostavnom profilacijskom letvicom. Riječi su odvojene znakovima interpunkcije. Natpis glasi: *[--- stip(endiorum)] XII / [--- ann(orom)] XXXII / [---]s ge / [--- pra]ef(ecti) class(is) / [---]AERE*. Za osnovnu literaturu v. Frane BULIĆ, *Sterro di abside di una chiesa antica cristiana ad Owest della „necropoli suburbana di 16 sarcofagi“ a Salona, Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 34, Split, 1911., 19; također i I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 598, kat. br. 197.

⁶⁰ *AE* 1929, 244; *EDH* HD024721: *T(itus)(?) [---] / C(ai) f(ilius) [Ruf]/us(?) Aq(ui)--- / corni[c] / ularius / praef(ecti) cl(assis) / pr(aetoriae) Raven/nat[is ---]*; A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 134.

VETERANI ITALSKIH RATNIH MORNARICA U SALONI

Diploma datirana na dan 5. travnja 71. godine svjedoči o otpuštanju iz ravenatske mornarice centuriona Platora, sina Venetova, i njegovu dobivanju rimskog građanskog prava.⁶¹ U aktivnu službu bio je primljen najkasnije 45. godine. Centurioni poput njega poznati s ranih diploma bili su peregrini unovačeni iz istih plemenskih područja kao i obični klasijariji.⁶² Naveo je svoje izvorno ime što je karakteristično za mornare unovačene do 70. – 75. godine, a oni unovačeni iza toga vremena isticali su nova rimska imena. Diploma je pronađena u Saloni, iako u njezinu tekstu jasno stoji da je Plator, kao i ostali mornari otpušteni zajedno s njime, naseljen u Panoniji (*sunt deducti in Pannoniam*).⁶³ Najvjerojatnije je izdana u Saloni, a ispravnost njezina sadržaja potvrđuju sedmorica svjedoka porijeklom iz priobalnih gradova u Dalmaciji.⁶⁴

⁶¹ Diploma je nađena u Saloni. Čuva se u Altes museumu u Berlinu. Dimenzije su: vis. 16,5 cm; šir. 12, 7 cm; deb. 0,2 – 0,25 cm. Težina: 0,74 kg. Napravljena je od bronce i sačuvana je u cijelosti. Njezin natpis glasi: (Intus - tabella I) *Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) / max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) / IIII veteranis qui militaverunt in / classe Ravennate sub Sex(to) Lucilio Basso /¹⁰ qui sena et vicena stipendia aut plura / meruerunt et sunt deducti in Panno/niam quorum nomina subscripta / sunt ipsis liberis posterisque eorum / civitatem dedit et conubium cum (Tabella II) ¹⁰uxoribus quas tunc habuissent cum / est civitas i(i)s data aut siqui caelibes / essent cum iis quas postea duxissen<t=I> / dumtaxat singuli{s} singulas Non(is) April(ibus) / Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn(aeo) Pedio Casco co(n)s(ulibus) /¹⁵ Platori Veneti f(ilio) centurioni Maezeio / descriptum et recognitum ex tabula / aenea quae fixa est Romae in Capitolio ad / aram gentis Iuliae de / foras podio sinisteriore / tab(ula) I pag(ina) II loc(o) XXXXIII. (Extrinsecus - tabella I): *Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) / max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) / IIII veterani(s) qui militaverunt in / classe Ravennate sub Sex(to) Lucilio /¹⁵ Basso qui sena et vicena stipendia / aut plura meruerunt et sunt de/deducti in Pannoniam quorum no/mina subscripta sunt ipsis libe/ris posterisque eorum civitatem /¹⁰ dedit et conubium cum uxoribus / quas tunc habuissent cum est civi/tas iis data aut siqui caelibes essent / cum iis quas postea duxissent dum/taxat singuli{s} singulas Non(is) April(ibus) /¹⁵ Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn(aeo) Pedio Casco co(n)s(ulibus) / Platori Veneti f(ilio) centurioni / Maezeio / descriptum et recognitum ex tabula / aenea quae fixa est Romae in /²⁰ Capitolio ad aram gentis Iuliae de / foras podio sinisteriore tab(ula) I / pag(ina) II loc(o) XXXXIII (Tabella II): *T(iti) Luli Rufi Salonit(ani) eq(uitis) R(omani) / P(ubli) Vibi Maximi Epitaur(i) eq(uitis) R(omani) /²⁵ T(iti) Fani Celeris Iadestin(i) dec(urionis) / C(ai) Marci Proculi Iadestin(i) dec(urionis) / P(ubli) Caetenni Clementis Salon(itani) / P(ubli) Luri Moderati Risinitan(i) / Q(uinti) Poblci Crescentis Iadest(ini)*. Za osnovnu literaturu v. CIL 16, 14; ILS 1991; I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 585 – 589, kat. br. 188.**

⁶² Ovo potvrđuje diploma CIL 16, 12. Detaljnije v. D. B. SADDINGTON, *Problems in the nomenclature*, 2009., 130, bilj. 28.

⁶³ D. DEMICHELI, *Salonitani extra fines Dalmatiae (I)*, 2012., 49. Od starije literature posvećene Platoru i njegovoj diplomi v. Ivo BOJANOVSKI, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 1988., 269 – 271.

⁶⁴ John J. WILKES, *Equestrian Rank in Dalmatia under the Principate, Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 1970., 535.

Plator je pripadao narodu Mezeja koji su naseljavali prostor između središnjeg dijela sjeverne provincijske granice i dinarskog planinskog masiva. Mezeji su tijekom ranog principata epigrafski posvjedočeni kao pripadnici mizenatske mornarice i augzilizarnih postrojbi.⁶⁵ Plator je tipično delmatsko ime,⁶⁶ a Venet je zabilježen na širem iliričkom prostoru.⁶⁷ Dalmatinci su činili 35 – 40 % od svih pripadnika ravenatske ratne mornarice koji su istaknuli svoje porijeklo.⁶⁸

Još tri cjelovita nadgrobna natpisa pripadala su mornaričkim veteranima. Marko Dionizije Firmo⁶⁹ služio je u ravenatskoj ratnoj mornarici tijekom kasnog principata, što se zaključuje prema upotrebi pridjeva *piissimus*.⁷⁰ Njegov gentilicij upućuje na orijentalno porijeklo.⁷¹ Natpis mu je postavio njegov sin Marko Dionizije Firmo.

Lucije Sekstilije Rufo⁷² bio je pripadnik mizenatske ratne mornarice u doba kasnog principata što sugerira upotreba imenice *parentibus* bez skraćivanja.⁷³ Njegov gentilicij i kognomen upućuju na porijeklo iz Italije ili zapadnih provincija, iako je mogao biti iz Dalmacije u kojoj je potvrđeno nekoliko nositelja ovoga imena iz carskog doba. Iz Salone su tri natpisa iz ranog principata.⁷⁴ Komemorirala ga je kći Sekstilija Rufina koja je isti spomenik postavila i majci Papiriji Helpidi te Sekstiliji Valeriji, najvjerojatnije svojoj sestri, što zajedno s onomastičkim karakteristikama upućuje na Rufovo porijeklo iz Dalmacije.⁷⁵

⁶⁵ Ivo BOJANOVSKI, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 1988., 266 – 271.

⁶⁶ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 267.

⁶⁷ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 323.

⁶⁸ U mizenatskoj ratnoj mornarici Dalmatinci su bili zastupljeni s oko 9 %, v. D. DEMICHELI, *Dalmatinas in the Roman Imperial Fleets*, 2012., 394 – 395.

⁶⁹ Natpis je otkriven u Saloni. Nisam ga uspio pronaći u Arheološkom muzeju u Splitu. Prva četiri retka natpisa gotovo su dvostruko veća od ostalih redaka. Oštećeno je prvo slovo 7. retka i početni dio 8. retka. Ligature su u 3. retku (*MV*). Riječi su odvojene znakovima interpunkcije. Natpis glasi: *D(is) M(anibus) / M(arcus) Dionysius Firmu(s) / veteranu(s) / ex cl(asse) pr(aetoria) Ra/ven(at)is) M(arcus) Dio/[n]ysius Firmus / [fil(ius) pat]ri piissimo*. Za osnovnu literaturu v. *CIL* 3, 2020; *EDH* HD054721; I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 595, kat. br. 194.

⁷⁰ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 29.

⁷¹ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 82.

⁷² Natpis je otkriven u Splitu pored crkve sv. Stjepana. Nisam ga uspio pronaći u Arheološkom muzeju u Splitu. Riječi su odvojene znakovima interpunkcije. Ligatura je u 3. retku (*TI*). Natpis je očuvan u cijelosti i glasi: *D(is) M(anibus) / L(ucio) Sextilio Rufo vet(erano) ex classe / pra[e]toria Misenat(i) um et Pa/piriae Helpidi parentibus et / Sextiliae Valeriae Sextilia / Rufina fecit*. Za osnovnu literaturu v. *CIL* 3, 2051 (8580); *EDH* HD063846; I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 596, kat. br. 195.

⁷³ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 29.

⁷⁴ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 121.

⁷⁵ D. DEMICHELI, *Dalmatinas in the Roman Imperial Fleets*, 2012., 393.

Stela (Sl. 5) emerita Flavija Zenona⁷⁶ potječe iz kasnog principata na što upućuje upotreba imenskog obrasca bez prenomena.⁷⁷ Živio je 76 godina, a nakon otpusta iz mizenatske mornarice bio je βιολόγος – glumac mimičar.⁷⁸ Zenonov kognomen upućuje na orijentalno porijeklo.⁷⁹ Komemorirao ga je istoimeni sin.

ULOGA RATNE MORNARICE U SALONI U KASNOM PRINCIPATU

Može se zaključiti da je odjeljenje sastavljeno od aktivnih pripadnika mizenatske i ravenatske ratne mornarice u Saloni bilo trajno prisutno tijekom 2. i 3. stoljeća,⁸⁰ a najvjerojatnije i još od 1. stoljeća.⁸¹ Njemu su gotovo sigurno

⁷⁶ Stela je otkrivena u Saloni, najvjerojatnije na tzv. Jugoistočnoj nekropoli u blizini gradskih zidina. Ugrađena je u zapadnu stranu mosta koji povezuje Zvonimirovu ulicu s Gospinim otokom u Solinu. Napravljena je od vapnenca. Dimenzije su: vis. 0,48 m; šir. 0,27 m. U gornjem dijelu stele je trokutasti pseudozabat u čijoj je sredini peterolisna rozeta od koje se prema kutovima pružaju listoliki ukrasi. U pseudoakroterijima su jednostavni listoliki ukrasi. Natpisno polje uokvireno je jednostavnom „S“ profilacijom. Riječi su odvojene znakovima interpunkcije. Natpis glasi: Φλ(αουίω) Ζήνωνι / ἡμερίτω / στόλου Μει/σηνῶν βιο/λόγω ζήσ(αντι) / ἔτη οε' Ζή/νων ὑδς πατρι / εὐσεβεῖ. Za osnovnu literaturu v. Frane BULIĆ, *Iscrizioni inedite, Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 21, Split, 1898., 207; *CIL* 3, 14695; *EDH* HD063710; I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 597, kat. br. 196. Priređivači *CIL*-a naveli su dva natpisa na kojima su veterani ove mornarice oslovljeni imenicom *emeritus*, *CIL* 10, 3373 (*Misenum*): *D(is) M(anibus) / Terentiae Se/cundillae vix(it) an(nos) / XVIII m(enses) VI Iulius / Athenodorus eme/rit(us) ex c(enturione) coniugi dul/cis(s)imae b(ene) m(erenti) f(ecit)*; *CIL* 10, 3630: *D(is) M(anibus) / Qu(into) (?) Silicio Sil{b=v}a/nus nat(ione) Afer vix(it) an(nos) / LX emerit(o) cl(assis) pr(aetoriae) Mis{s}(ensis) / Qui(n)t(us) Sil{b=v}anus fil(ius) / Messea Ianuaria / co(n)iux b(ene) m(erenti) f(ecerunt)*.

⁷⁷ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 27 – 28.

⁷⁸ Mimika je kao najpopularnija scenska izvedba tijekom carskog doba i u kasnoj antici bila raznolika i višestruka dramska forma namijenjena zabavi kroz koju se komentiralo trenutna zbivanja i pojedince, vrlo često na nepristojan način. Najviše se izvodilo scene iz svakodnevnog života odakle im dolazi ime *biologos* (engl. speaker of life ili „onaj koji govori o životu“). Riječ je o kombinaciji govornog i pjevanog izraza, plesa, akrobacije, mimikrije, viceva i čarobnjačkih trikova u izvedbi nekolicine glumaca bez maski, katkada uz pratnju glazbe i pjevača. Važnu ulogu igrala je facijalna ekspresija, gestikuliranje, a točka je kratko trajala, bila je fleksibilna i podložna improvizaciji kako bi se prilagodila raspoloženju publike, v. Ruth WEBB, *Deamons and dancers: performance in late antiquity*, Harvard University Press, 2008., 96 – 97, 103; Zeev WEISS, *Public Spectacles in Roman and Late Antique Palestine*, Harvard University Press, 2014., 120 – 128. Da se *biologos* ne odnosi na mornaricu nego na glumu, pretpostavio je ranije Marin ZANINOVIĆ, *Mornarička postaja u Saloni i njezina ispostava u Phariji, Zbornik Tomislava Marasovića* (ur. I. Babić – A. Milošević – Ž. Babić), Split, 2002., 73.

⁷⁹ G. ALFÖLDY, *Die Personennamen*, 1969., 332.

⁸⁰ A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 134 – 137.

⁸¹ Carl PATSCH, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, 7, Wien, 1900., 58, bilj. 4; Carl PATSCH, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der*

pripadala i četvorica mornaričkih veterana koji su se ovdje trajno naselili poslije završetka službe.⁸² U Saloni je morao biti izgrađen logor za smještaj mornaričke posade čija je prostorna organizacija bila slična organizaciji logora pomoćnih jedinica,⁸³ morali su postojati gatovi za privezivanje brodova, navozi za njihovo izvlačenje na obalu i instalacije za održavanje i popravljanje. Glavnina tih objekata mogla je biti smještena na jednom dijelu širokog obalnog prostora gradske luke koja se protezala u dužini od 1,5 km od Gospina otoka do amfiteatra, obuhvaćajući vjerojatno i južnu stranu salonitanskog zaljeva odnosno prostor od Meteriza prema Vranjicu.⁸⁴ Međutim, do sada nisu pronađeni arheološki ostatci koji bi se mogli atribuirati objektima nužnima za funkcioniranje ratne mornarice.

Od deset natpisa aktivnih i isluženih pripadnika ratnih mornarica osam ih se smješta u kasni principat, što se može protumačiti kao odraz pojačane prisutnosti ravenatske i mizenatske ratne mornarice u Saloni. Značajna koncentracija natpisa u ovome vremenu sigurno nije posljedica slučajnosti i može se reći da je snaga ratnih mornarica povećana u isto vrijeme kada se u gradu povećava broj pripadnika kopnene vojske. Naime, do vremena Marka Aurelija i ratova protiv Kvada i Markomana sigurnost u Saloni održavali su dijelovi triju kohorti (*cohors I Belgarum, III Alpinorum, VIII Voluntariorum*), godine 169./170. pridošle veksilacije novoosnovanih legija Druga *pia* i Treća *concors* i kohorti Prva i Druga *milliaria Delmatarum* ovdje su podigle gradske fortifikacije. Međutim, germanski rat bio je samo preludij u izrazito nemirno i nestabilno 3. stoljeće u kojemu sigurnost Salone nije zanemarena jer su u njoj epigrafski potvrđeni aktivni vojnici iz legija Osma *Augusta*, Prva *Adiutrix*, Peta *Macedonica*, Četrnaesta *Gemina* i Prva *Italica*, što prilično snažno upućuje na zaključak da su

römischen Provinz Dalmatien, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, 8, Wien, 1902., 127 – 128; C. G. STARR, *The Roman Imperial Navy*, 1941., 23; A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 134 – 137; John J. WILKES, *The Danubian and Balkan provinces, The Cambridge ancient history, second edition, X: The Augustan Empire, 43 B. C. – A. D. 69*, (ur. A. K. Bowmann – E. Champlin – A. Lintott), Cambridge University Press, 2006., 571; A. KURLIĆ, *Roman naval bases*, 2012., 117, 119.

⁸² C. PATSCH, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen*, 1902., 128; A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 134.

⁸³ M. REDDÉ, *Les Marins*, 2000., 189.

⁸⁴ Sudeći prema natpisu (*CIL* 3, 14712) Lucija Anicija Petinata, luka je imala vlastitu svjetioničarsku službu (*praefectura phariaca Salonitana*). O karakteristikama luke i ovoj prefekturi v. B. KIRIGIN, *Salona i more*, u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić. Zbornik povodom osamdesetog rođendana* (ur. M. Jurković – A. Milošević), Zagreb, 2012., 65, 66, 72; o svjetioničarskoj službi v. i A. BETZ, *Die leuchtturm*, 1943., 127 – 131; M. ZANINOVIĆ, *Mornarička postaja u Saloni*, 2002., 73 – 74.

ovdje bile prisutne njihove legijske veksilacije.⁸⁵ Očito je bilo nemoguće zamisliti da bi glavni grad jedne provincije *inermis*, zatim i važna luka i ishodište cestovne mreže koja se pružala prema Podunavlju gdje su se odvijale vojne operacije, svoju sigurnost polagao u vojnu posadu sastavljenu od dijelova pet kohorti. Upravo zato vojnu posadu u Saloni od vremena vladavine Marka Aurelija i tijekom 3. stoljeća pojačavaju spomenute legijske veksilacije.⁸⁶ Paralelno s time višestruko je povećan i broj pripadnika namjesnikova oficija čije su potrebe namirivane uzimanjem ljudstva iz legija smještenih na panonskom i mezijском limesu.⁸⁷ Sve to ukazuje na rastuću važnost Salone, što je neodvojivo od važnosti njezine luke. Naime, nakon julijevsko-klaudijevske dinastije i završetka osvajanja na Srednjem Dunavu polako je opao značaj Akvileje čiju ulogu u prebacivanju vojnih postrojbi u kasnom principatu preuzima Salona. Premještenje postrojbi iz Afrike za potrebe ratova protiv Dačana u doba Trajana te Kvada i Markomana na Dunavu u doba Marka Aurelija dobrim se dijelom odvijalo preko jadranskih luka. Čini se da je Jadran jednako bio važan i prilikom prebacivanja vojske iz središnjeg dijela Carstva za vojne ekspedicije protiv Parta na istoku. Reddé pretpostavlja da je u to vrijeme Salona bila sastavni dio pomorske rute koja je završavala u Seleukiji Pijeriji u Siriji, a ključne točke na tome koridoru bili su Korint, Atena i Efez. U svakom slučaju, Salonu su dodirivali brojni transferi vojnih postrojbi

⁸⁵ Prve tri legije imaju samo jednu epigrafsku potvrdu aktivnih vojnika što umanjuje mogućnost prisutnosti legijske veksilacije, međutim iz legije Prva *Italica* potvrđena su osmorica, a iz Četrnaeste *Gemina* legije trojica aktivnih vojnika, v. I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 48 – 53, 85 – 87.

⁸⁶ I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 53. Ojačavanje vojne posade u Saloni samo je dio puno šireg plana u okviru kojega su legijske veksilacije stacionirane u gradovima ovoga dijela Carstva. U Sirmiju su bili legionari i augzilirijari iz Britanije i Germanije. Boravak veksilacija potvrđen je u Petoviju, u Lihnidu kao važnoj točki na cestama prema Tesaloniki i južnoj Grčkoj, v. Brian CAMPBELL, *The army, The Cambridge ancient history, second edition, XII: The Augustan Empire, The Crisis of Empire, A.D. 193 – 337* (ur. A. K. Bowmann – P. Garnsey – A. Cameron), Cambridge University Press, London, 2005., 115 – 117; detaljnije o ojačavanju vojne prisutnosti i obrambenim aktivnostima u unutrašnjosti nekih provincija u Galijenovo vrijeme v. Lukas DE BLOIS, *The Policy of the Emperor Gallienus*, Leiden, 1976., 30 – 36. U Akvileji su od druge četvrtine 3. stoljeća boravili pripadnici legije Deseta *Gemina*, Prva *Adiutrix*, Četvrta *Flavia*, Jedanaesta *Claudia*, Prva *Italica* i Trinaesta *Gemina* kako bi se kontrolirale kopnene i morske komunikacije te nadzirala opskrba njihovih jedinica od jadranskih luka prema Dunavu, v. Sylvain JANNIARD, *Presence militaire aux IVE et Ve siècles, Inscriptions de Salone chretienne IVE-VIIe siècles*, (ur. N. Gauthier – E. Marin – F. Prévot), Roma – Split, 2010., 72. U drugoj polovici 3. stoljeća u sjeveroitalskim gradovima Ticinu i Dertoni također su potvrđeni vojnici iz legija smještenih na Dunavu zbog zaštite tamošnjih komunikacija, v. Giovanni MENNELLA, *Legionari del Donau a Dertona e Ticinum: una nuova testimonianza, Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)* (ur. Y. Le Bohec – C. Wolff), Lyon, 2000., 645 – 650.

⁸⁷ I. MATIJEVIĆ, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone*, 2015., 170.

u mjeri u kojoj su podrazumijevali transport jadranskim morskim putem. Iz ove točke gledišta moglo bi se reći da je Salona zamijenila Akvileju u njezinoj ulozi vojne luke koju će ona opet vratiti u vrijeme velikih barbarskih invazija kasnijih stoljeća. Nakon osvajanja alpskog luka i teritorija Srednjeg Podunavlja u čemu su Ravena i Akvileja odigrale ključnu vojnu ulogu, jadranska je mornarica ograničena na vitalnu ulogu podupiranja i prijevoza kopnenih postrojbi prema dunavskom limesu, a vjerojatno i prema Bliskom istoku. Reddé kaže da je Jadransko more imalo temeljnu ulogu u unutrašnjim odnosima u Carstvu jer je zahvaljujući prisutnosti ove mornarice i njezinih plovila u Raveni, Akvileji i Saloni ujedinjavalo, a ne razdvajalo istočnu i zapadnu obalu.⁸⁸

ZAKLJUČAK

Salonitanskoj luci pripadao je obalni pojas od ušća rijeke Jadro do amfiteatra, a najvjerojatnije i južni dio zaljeva od današnjih Meteriza do Vranjičkog blata. Luka je imala intenzivan trgovački promet jer je povezivala provincijsku metropolu s gradovima na istočnoj i zapadnoj obali Jadrana jednako kao i s gradovima drugih dijelova Mediterana. Zadaću izviđanja na moru, zaštićivanja trgovačkih pomorskih koridora od eventualnih opasnosti po svoj su prilici morala obavljati vojna plovila. Međutim, za vrijeme prije sredine 1. stoljeća nema pouzdanih epigrafskih potvrda o prisutnosti ratnih mornarica u Saloni. Taj podatak mogao bi biti odraz njihove potpune odsutnosti ili radije malobrojnosti jer tada za njima očito nije bilo ozbiljnije potrebe. U prilog ovoj pretpostavci govore i dva natpisa pouzdano atribuirana ratnoj mornarici na drugim dalmatinskim dijelovima istočne obale Jadrana – stela centuriona Likeja iz Apsora je iz sredine 1. stoljeća, a natpis gubernatora vjerojatno iz Jadera pripada još kasnijem vremenu. Iako na istočnojadranskom priobalju nema pouzdanog dokaza o prisutnosti ratnih mornarica, to ne znači da one ovdje nisu bile aktivne.

Deset epigrafskih potvrda iz carskog vremena dokazuje prisutnost ravenatske i mizenatske ratne mornarice u Saloni. Orijeentalac Diofant služio je na liburni Mureni u vrijeme druge polovice 1. stoljeća, što potvrđuje njegov nadgrobni natpis. Nije navedeno kojoj je mornarici pripadao. U 71. godinu datira se diploma centuriona Platona iz ravenatske mornarice koji je službom mogao biti vezan za Salonu. Izuzme li se fragment natpisa široko datiran u doba principata, upadljivo je da sedam natpisa potječe iz kasnog principata što nikako ne može

⁸⁸ M. REDDÉ, *Le rôle militaire des ports de l'Adriatique sous le Haut-Empire, Structure portuali e rotte marittime nell'Adriatico di età romana*, Ecole française de Rome, 280, Rome, 2001., 43 – 54.

biti slučajnost. Naime, takva brojnost u odnosu na prethodno razdoblje valja biti promatrana u kontekstu povećanja važnosti Salone i njezine luke. Prema nekim mišljenjima poslije julijevsko-klaudijevskog doba i rimskog okončanja osvajanja teritorija na Srednjem Dunavu značajno je opala važnost luke u Akvileji koja je do tada bila ključna pozadinska baza u ovim vojnim operacijama. Ona je u kasnom principatu svoju ulogu u logističkoj potpori, prihvatu i prebacivanju rimskih postrojbi prepustila Saloni. Dalmatinsku metropolu morala su dodirivati sva prekojadranska prebacivanja vojnih postrojbi neovisno o tome jesu li se odvijala između Srednjeg Dunava i Afrike, odnosno zapadnih provincija i Istoka. Takve složene i osjetljive operacije nisu se smjele niti mogle odvijati bez asistencije ratnog brodovlja i u tom smjeru treba tražiti objašnjenje pojačane prisutnosti rimskih ratnih mornarica u Saloni. S druge strane, u kasnom principatu pogoršala se i opća sigurnosna situacija što je uzrokovao veliki rat protiv Kvada i Markomana (166. – 180.), tako da je u Saloni pojačana i vojna posada koju od toga vremena, a posebno od kraja 3. stoljeća, čine pripadnici najmanje pet različitih pomoćnih postrojbi i pet legijskih veksilacija uključujući sve brojnije pripadnike namjesnikova oficija.

Natpisi jasno pokazuju karakter ove mornaričke veksilacije sastavljene od pripadnika ravenatskog i mizenatskog ratnog brodovlja. Aktivni mornari Julije Marcijan, [Ce]relej Muzej i Flavije Defenzor služili su u mizenatskoj, a Gaj Elije Cenzorin u ravenatskoj mornarici. Jedino se Muzejev natpis sukladno mornaričinom pridjevu *Antoniniana* može datirati u vrijeme nakon 212. – 222. godine. On je služio na kvadriremi Veneri što je izravna potvrda da je mornarička posada u Saloni raspolagala plovilima čija je ukupna posada brojala 160 veslača i više od 50 mornara, časnika, dočasnika i vojnika. Takvih je brodova u Saloni, jednako kao i manjih liburna na kojoj je služio Diofant, moralo biti više, što znači da su u luci postojale instalacije nužne za njihov prihvata, izvlačenje na obalu, održavanje i popravljavanje. Osim veterana i bivšeg centuriona Platora iz naroda Mezeja, samo još dvojica na natpisima ističu svoje porijeklo. To su, neobično je, upravo dvojica opciona, Flavije Defenzor (*natione Britto*) i Gaj Elije Cenzorin (*natione Pannonico*). S obzirom na časnički položaj, to su morali bitiiskusni vojnici što i potvrđuju godine provedene u vojsci jer je prvi u trenutku smrti imao najmanje 10, a drugi 21 godinu službe. Prema onomastičkoj analizi može se pretpostaviti da je [Ce]relej Muzej bio iz Italije ili Istoka, a Julije Marcijan možda iz Dalmacije. Iz kasnog su principata i trojica veterana za koje postoji velika vjerojatnost da su služili u Saloni jer su u njoj i pokopani. Marko Dionizije Firmo pripadao je ravenatskoj mornarici, a u mizenatskoj su služili Lucije Sekstilije Rufo i Flavije Zenon. Zenonova stela sadržajno je neobična jer je za njegov veteranski

status upotrijebljena imenica *emeritus*. Bilježi da je nakon otpusta iz službe bio glumac mimičar koji je svoj zabavljački talent možda mogao ostvarivati u salonitanskom teatru. Firmo je vjerojatno bio porijeklom iz istočnih provincija što je gotovo sigurno za Zenona zbog njegova imena, ali i stoga jer je njegova stela ispisana na grčkom. Rufo je možda bio Dalmatinac, iako nije isključeno ni zapadno odnosno italsko porijeklo. Postojanje obiteljskih veza aktivnih i bivših pripadnika mornarica moguće je dokazati samo na cjelovito sačuvanim nadgrobnim natpisima iz kasnog principata. Veterani Firmo i Zenon imali su svoje sinove, veteran Rufo suprugu, te jednu, a možda i dvije kćeri. Aktivni vojnik Julije Marcijan imao je suprugu i kćerku.

SLIKA 1. Ulomak stele vojnika Cereleja Muzeja (foto: Ivan Matijević)

SLIKA 2. Ulomak stele opciona Flavija Defenzora (foto: Ivan Matijević)

SLIKA 3. Stela opciona Gaja Elija Cenzorina (foto: Ivan Matijević)

SLIKA 4. Ulomak stele pripadnika ratne mornarice (F. BULIĆ, Sterro di abside, 1911., 19)

SLIKA 5. Stela emerita Flavija Zenona (foto: Jakov Teklić)

Ivan MATIJEVIĆ

MEMBERS OF THE ROMAN EMPIRE WAR NAVIES IN SALONA

SUMMARY

No inscription of members of the Roman Imperial Navies in Salona can be reliably dated before the mid-1st century. The Oriental Diophantus served on the *liburna Murena* sometime in the second half of the 1st century. It does not say to which Navy he belonged. A diploma of the centurion Plator from the Ravenna Navy and his service may have been connected to Salona. Except for a fragment of the inscription widely dated to the Principate, it is striking that seven inscriptions originate from the Late Principate. This can by no means be a coincidence, and such an increase in the number must be seen in the context of the increased importance of Salona and its port. All trans-Adriatic transfers of military units must have touched the Dalmatian metropolis, regardless of whether they were between the Central Danube and Africa or the Western Provinces and the East. Such complex and sensitive operations should not and could not have been carried out without the assistance of warships, and for this reason, an explanation ought to be sought for the increased presence of the Roman Navy in Salona.

On the other hand, the general security situation worsened in the late Principate, which caused a great war against Quads and Markomans. This is why the military crew in Salona was reinforced, and in the late 3rd century, it consisted of at least five different auxiliary troops and five legion vexillations, including a growing number of officers of the governor's office.

The inscriptions clearly show the character of these naval vexillations made up of members of the Ravenate and Misenate warships. Active sailors Julius Marcianus, [Cae] relleus Museus and Flavius Defensor served in the Misanthian and Gaius Aelius Censorinus in the Ravenate navy. Only the inscription of the Museus, according to the navy adjective Antoniniana, can be dated to the time after 212-222. He served on the quadrireme *Venus*, which is a direct confirmation that the Salona Navy Unit had vessels whose entire crew consisted of 160 rowers and more than 50 sailors, officers, NCOs and soldiers. There must have been more such ships, as well as smaller *liburnas*. Diophantus' inscription proves this, which means that there were installations in the port necessary for their reception, anchoring, maintenance and repair. In addition to the veterans and former centurion Plator of the people of Mezei, only two other soldiers point out their origins. Oddly enough, these are the two options, Flavius Defensor

(*natione Britto*) and Gaius Aelius Censorinus (*natione Pannonico*). The former had at least ten years of military service at the time of his death and the latter 21 years. From the late Principate, three veterans are very likely to have served in Salona because they were buried there. Marcus Dionysius Firmo belonged to the Ravenate Navy, and Lucius Sextilius Rufus and Flavius Zeno served in the Misenate. Zeno's stela is unusual in content because the noun *emeritus* was used for his veteran status. He notes that upon his dismissal from the service, he was a mime actor who may have shown his entertaining talent in a Salona theatre. Determining the origin of the other soldiers based on an onomastic analysis gives much more varied results, and it could eventually be reliably established that Zeno originated from the Greek provinces.

Keywords: Adriatic, Salona, port, war, navy, *liburna*, *quadrirema*, *optio*, veteran, inscription.